

I. INAUGURACIÓ DEL SIMPOSI POMPEU FABRA

CONFERÈNCIA INAUGURAL

POMPEU FABRA I LA VIDA PÚBLICA CATALANA

DEL SEU TEMPS

JORDI CASASSAS I YMBERT,

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Sembla del tot inqüestionable que Pompeu Fabra va ser el gran referent intel·lectual i polític del primer exili català en territori francès (el que transcorre fins a la fi de la Segona Guerra Mundial), al qual s'incorporà com a «refugiat» a principis de febrer de 1939. Aquesta significació no era gens fàcil d'assolir. Tot just creuada la frontera francesa el món polític, cultural i intel·lectual, la gent més significada i compromesa amb la realitat que es deixava enrere, va emprendre una revisió dramàtica del passat, especialment del passat més recent, amb vista a depurar responsabilitats (personals i històriques) i a començar a pair la terrible ensulsiada que els havia caigut a sobre.

Comencem a conèixer els grans i els petits debats que van afectar tota aquesta gent, els conflictes personals, les justificacions i les preses de posició, els retrets polítics; tot plegat, barrejat amb la necessitat de sobreviure en aquelles condicions tan dramàtiques, amb molts d'ells obligats a passar un temps indeterminat als camps de Prats de Molló, Arles, Ribesaltes, Argelers, Sant Cebrià de Rosselló, Agde... Un exili és sempre dur; un exili com el català desfavorable fins i tot respecte de l'exili espanyol ho era més, de dur: cal tenir present que els fons de tresoreria de la Generalitat varen ser transferits al govern Negrín just abans de passar la frontera amb la promesa del Govern espanyol que podrien disposar-ne per a socórrer els refugiats catalans, cosa que no es va produir; i un exili de gent qualificada en una Europa on l'avanç del feixisme, dels aliats naturals del franquisme, acostava dia a dia tothom al gran conflicte bèl·lic era encara més dur. L'exili català, doncs, va ser duríssim per partida triple i, com va dir Companys a Tarradellas en creuar la frontera, per a la defensa dels ideals de Catalunya els catalans a partir d'aquell moment ja només podrien comptar amb les pròpies forces. Com és natural, el president es referia als catalans adscrits a partits o formacions de disciplina exclusivament catalana.

Per a sobresortir enmig d'un ambient tan transcendental i dramàtic com el que s'iniciava el 1939 no valien les mitges tintes. Els qui havien estat fonamentalment persones de partit varen patir un desgast enorme, proporcional al grau de responsabilitat assumit abans de la retirada. Això afectà especialment la gent militant o propera a l'Esquerra Republicana de Catalunya, que havia tingut responsabilitats de govern fins al darrer moment. La solitud i els retrets, molt sovint provinents dels mateixos amics de partit, que va haver de suportar el president Companys a l'inici de l'exili parlen per si mateixos. Per la seva banda, els intel·lectuals acostumaren a tenir unes condicions quotidianes tan atzaroses que les exigències de la supervivència del dia a dia els paralitzaven l'actuació en les respectives especialitats; i el desànim que se'n derivava els limitava moltíssim la projecció sobre el col·lectiu.

En aquest primer temps de l'exili, i entre la gent que va optar per quedar-se a prop de la frontera per sobreviure i resistir al desastre en terra catalana, i sense menystenir tants altres destacats, penso que van sobresortir tres personalitats: Pau Casals, Antoni Rovira i Virgili i Pompeu Fabra. El mestre Casals, amb unes possibilitats i fama mundial que li permeteren aixoplugar persones, idees i iniciatives així com donar una mica de relleu a la resistència catalana; però la seva significació també derivava del seu gran compromís social anterior (Asso-

ciació Obrera de Concerts, de 1926), de suport a la cultura popular (col·laboració, entre altres, amb l'Orfeó Gracienc) o la seva coherència ideològica republicana (confirmada un cop més amb el seu irreductible posicionament antihitlerià). Pel que fa a Antoni Rovira i Virgili, es tractava del gran historiador nacional, d'un dels col·laboradors destacats amb l'obra de la Mancomunitat (obra de país), d'un gran activista republicà, d'un polític compromès fins a darrera hora, a part del gran cronista dels «darrers dies de la Catalunya republicana»; Rovira tenia afirmacions encoratjadores en aquell panorama desolador, com la que valorava el fet de seguir escrivint en català com «la prova que han fracassat els folls opressors de Catalunya» i que seguir publicant ni que fos un sol llibre en català significava dir que la guerra no havia acabat i que no acabaria fins que Catalunya no recobrés la seva llibertat nacional. De la trajectòria de Fabra en parlem més endavant.

En relació amb l'activitat d'aquestes tres grans personalitats durant l'inici de l'exili i en relació amb el sector dels intel·lectuals, hem de destacar el suport i la col·laboració que varen mantenir tots tres amb la Residència dels Intel·lectuals de Montpeller. Es tractava d'una iniciativa posada en marxa pel nacionalista radical i antic seguidor de Domènec Martí i Julià, Miquel Guinart, en relació amb el Casal Català de la localitat. Pau Casals, Antoni Rovira i Pompeu Fabra varen col·laborar a donar sentit a aquest «oasi» (fins que no es produí la invasió nazi de França) juntament amb altres destacats com ara Carles Riba o Francesc Pujols. Els testimonis de gent com el mateix Guinart o el d'Artur Bladé i Desumvila descriuen, però, l'ambient d'una Catalunya derrotada que es respirava a la institució. El mateix Fabra escrivia a J. Pous i Pagès amb una amargor extrema que «la desfeta no ha ensenyat res a molta gent nostra, com no sigui el dolor de l'escassetat i la misèria». El que sí que era general era l'ambient de desconfiança envers l'eficàcia dels partits a l'exili, malgrat que molts d'ells hi havien militat o simpatitzat, sense cap confiança envers l'acció de les autoritats republicanes a França. Artur Bladé retreu un diàleg aclaridor de l'ambient que es respirava a Montpeller: «—És que mai parlàveu de política? —En parlàvem constantment, però era com la cançó de l'enfadós».

L'altra gran iniciativa va ser la projecció a finals del 1939 de la Institució Ramon Llull. En posar-se en funcionament, el març de l'any següent, declaraven voler fer servir aquesta plataforma per a «unificar, sota una alta direcció coordinadora, tot l'esforç cultural dels catalans [...]; presentar unides davant del món totes les aportacions catalanes a fi que aquestes apareguin com una obra nacional i tinguin el volum i la densitat necessàries per a acreditar la presència espiritual de Catalunya». Fabra va ser nomenat per unanimitat el president d'aquesta nova plataforma.

Així doncs, ens cal escatir el perquè de la representativitat que va exercir Fabra a l'exili; una significació que, com tantes altres coses de la seva vida, ja podem avançar que el mestre Fabra va exercir amb gran senzillesa i naturalitat. Així i tot, quan el setembre de 1945 el president Irla va constituir el Govern de la Generalitat a l'exili no va dubtar a integrar-hi Pompeu Fabra, al costat, entre altres, de Rovira i Virgili; Casals va declinar tot argumentant que la seva acció

seria més eficaç des de fora. Fabra va mantenir aquesta responsabilitat fins al 1948, l'any de la seva mort; abans havia estat cridat a integrar el Consell Nacional de Catalunya i el Consell Assessor de la Presidència.

Ens pertoca, doncs, descriure breument alguns trets de la seva trajectòria que el van portar fins aquí. Però ja podem avançar que bona part de la significació de Fabra va dependre del fet de ser l'arquitecte principal de la modernitat lingüística de Catalunya, però també de la seva faceta d'intel·lectual constructor noucentista, del seu paper destacadíssim d'agitador nacional i nacionalitzador, així com del seu irreductible testimoni de resistent nacional.

FABRA, INTEL·LECTUAL COMPROMÈS

20 Pompeu Fabra i Poch havia nascut a la vila de Gràcia el 1868, de la qual el seu pare va ser alcalde durant la Primera República. De ben jove, ja a la capital catalana, es va moure en els ambients universitari (estudis a l'Escola Industrial) i intel·lectual de Barcelona, arrencat amb els sectors més progressistes i republicans que es revifaven enmig del clima general de majors inquietuds que envoltà la celebració de l'Exposició Universal de 1888 (de la qual Fabra segurament devia ser força crític, seguint les passes del posicionament contrari manifestat per Valentí Almirall, un dels seus referents de joventut). Sabem, per altra banda, que malgrat els estudis d'enginyeria la seva preocupació pels temes filològics va ser molt precoç i fruit d'una aproximació autodidacta. El «problema de la llengua», en els anys centrals de la Restauració, havia esdevingut un tema polític i periodístic de primer ordre, que es vivia amb una passió creixent i molt més enllà del cercle reduït dels filòlegs. A Fabra el devia plaure que la seva passió filològica tingués un índex creixent de «popularitat»; complementàriament, però, el devia molestar íntimament que un tema per a ell tan fonamental fos un objecte passional visceral i no l'objectiu de l'anàlisi científica que calia.

Quan el 1891 va prendre part activa en la campanya per la reforma lingüística endegada a la revista modernista *L'Avenç* per Joaquim Casas-Carbó i Jaume Massó i Torrents (ambdós gent de «posició», al contrari de Fabra, que venia de família menestral) de seguida el nostre personatge hi va aportar un grau de sensatesa i de rigor científic que el va fer sobresortir i el va caracteritzar sempre més. Fabra tenia tot just vint-i-tres anys i ja adquiria un reconeixement inequívoc en un món de natural tan inestable com és l'intel·lectual i en un període tens i ple d'incerteses creixents com era el de finals del segle XIX. No oblidem que tot just el 1893 la ciutat de Barcelona es trasbalsava amb els atemptats amb bomba, a la plaça Reial, el que Paulí Pallàs va cometre contra el capità general Martínez de Campos i, poc després, l'esclat de la bomba Orsini al Liceu, llençada per Santiago Salvador. Fabra es devia sentir molt identificat amb aquell grup modernista que es caracteritzava pel seu sentit crític, iconoclasta i progressista sense posar gaire l'èmfasi en la militància política, que els modernistes tenien força disminuïda per la pèrdua d'influència que havia patit Almirall d'ençà del 1888. Durant aquest primer moment també es va acostar a gent com Jaume

Brossa o Pere Coromines. No obstant això, no estic gaire segur que l'entusiasme modernista es mantingués inalterable quan entre altres el mateix Coromines quedaria implicat en el procés contra l'obrerisme anarcocomunista (se li demanaria pena de mort!). No oblidem que Barcelona va viure tots aquests anys en permanent estat de guerra.

Al marge d'això, però, el compromís modernista va potenciar en Fabra un comportament molt «típic» de l'Europa de finals del vuit-cents com era el de l'intel·lectual crític amb el seu entorn i compromès amb la seva societat. Aquest posicionament el va acabar de trobar, no obstant això, en contacte amb els joves del Centre Escolar Catalanista en el seu intent «d'assaltar» la Junta de l'Ateneu Barcelonès com un darrer pas abans de constituir un partit polític; és molt probable que la persona que l'apropà a aquesta gent fos Josep Puig i Cadafalch. El cert és que la participació de Fabra no va passar desapercebuda, ja que quan Prat de la Riba va organitzar a l'Ateneu Barcelonès el cicle de conferències sobre «El fet de la nacionalitat catalana» (1897) va incorporar-lo per parlar de la «Descastellanyzació del català». Començava aquí la relació entre Prat i Fabra passant per sobre de les respectives i gens coincidents inclinacions polítiques. No oblidem que Prat de la Riba provenia del món conservador i catòlic i que tot just a finals del segle XIX es comprometia amb el liberalisme parlamentari. Del seu nucli dur, Prat va incorporar en aquest cicle ateneístic Puig i Cadafalch i Lluís Duran i Ventosa. Però, al seu costat, va incloure-hi Fabra, així com Joaquim Casas-Carbó (que va dictar una conferència titulada «Catalunya trilingüe») tot i que eren gent provinent del món de *L'Avenç*, que pertanyien, doncs, a l'esquerra del catalanisme que es podia assimilar a l'empremta almiralliana.

Prat de la Riba havia arribat a aquest moment tan decisiu pensant que amb un tema essencial per a la recuperació nacional de Catalunya com era el de la llengua calia ser tan ferm com prudent; per altra banda, en relació amb els temes lingüístics, ell coneixia mossèn Antoni M. Alcover i els mossens Riber i Clascar, aquests dos darrers, de l'Acadèmia Catalana de la Llengua dins les Congregacions Marianes de Barcelona, que havien funcionat com una important plataforma de relació i de captació en la darrera dècada del segle. Es podria pensar que la incorporació de Fabra al seu cicle de l'Ateneu va ser com una primera prova de fins a quin punt podia confiar en aquell jove aparentment radical. Després, per circumstàncies personals, Pompeu Fabra va marxar a Bilbao amb la família per ocupar una càtedra de química a l'Escola d'Enginyers. En aquest destí s'hi va estar de 1902 a 1912 (hi va coincidir amb un altre català, Ramon Oliveras i Massó, a la càtedra de mecànica), circumstància per la qual va «desaparèixer» relativament del món intel·lectual catalanista barceloní en un moment realment constituent.

A Bilbao Fabra va seguir treballant en els temes lingüístics del seu màxim interès, i especialment en contacte amb els col·legues de *L'Avenç*. En els primers anys del nou segle el catalanisme va organitzar alguns congressos per tal d'orientar la seva actuació; els més importants varen ser el Primer Congrés Universitari Català de 1903 (d'on en sortiran els Estudis Universitaris Catalans) i, sobretot, el Congrés Internacional de la Llengua Catalana, de 1906. Aquest darrer havia

estat una iniciativa de mossèn Alcover, que sense la mà esquerra que tenia Prat aleshores ja estava barallat amb Fabra, motiu pel qual no li encarregà cap ponència. Però gràcies al fet que Massó i Torrents i Casas-Carbó formaven part del Comitè Organitzador, Fabra va poder presentar una comunicació relativa als fonaments científics de la normalització del català. El tema no va passar desapercebut, i precisament va coincidir amb el moment en què Prat de la Riba estava culminant la reorganització de la Lliga Regionalista i, en el fons, del conjunt del catalanisme polític.

Aquests dos congressos de principis del nou-cents tenen una importància afegida. En la trajectòria de molts dels implicats, penso especialment en el cas de Prat de la Riba, es tractava d'iniciatives lligades de manera natural a les discussions mantingudes en les assemblees de la Unió Catalanista dels anys noranta i que aprofundien la visió de la governabilitat catalana a què es volien dedicar aquests joves intel·lectuals catalanistes. En aquesta línia de continuïtat entre els dos segles voldria incloure-hi encara la trajectòria de Carles Pirozzini, qui de la seva estada juvenívola al Piemont patern devia tornar amb força idees que va traslladar a la ciutat de Barcelona i va col·laborar amb Rius i Tauler en el projecte de l'Exposició de 1888 i posteriorment orientant la política museística municipal com a funcionari (1892-1920!). M'interessa molt destacar aquestes línies de continuïtat per mirar de matisar el primitivisme analític maniqueu que va sublimar la confrontació entre modernistes i noucentistes i que no dubta a atribuir en exclusiva el geni lingüístic de Fabra a la militància modernista.

Com sabem, entre 1906 i 1907 Prat de la Riba va posar a punt el Noucentisme polític amb la darrera part de *La nacionalitat catalana* com a peça fonamental. El que ara ens interessa recalcar és de quina manera Pompeu Fabra va anar entenent que la seva visió normalitzadora no podia estar sotmesa a la confrontació interna del catalanisme, que a partir de 1904 havia enfrontat la gent de *La Veu de Catalunya* amb els seus companys d'*El Poble Català*. Per la via de l'intervencionisme intel·lectual normalitzador podem dir que Fabra es va fer noucentista des de la distància bilbaïna; i Prat havia de ser sensible a aquest tarannà que ara prenia forma col·lectiva. Un dels espais de confrontació que Fabra es va estalviar pel fet d'estar fora de Barcelona va ser el que es va muntar al voltant de la iniciativa de mossèn Ricard Aragó (*Ivon l'Escop*), denominada Lliga del Bon Mot, per lluitar contra la blasfèmia i la incultura de les classes populars. Hi col·laboraren gent com Maragall, d'Ors, Costa i Llobera, Carner, Pla i Deniel, Torras i Bages, *El Correo Catalán*, *La Veu de Catalunya* o *La Publicidad*. En canvi s'hi oposaren amb duresa Gabriel Alomar des d'*El Poble Català* per l'esquerra, així com l'extrema dreta de Salvà i Salvany. Ambdós extrems esdevenien un anacronisme en aquella conjuntura eufòrica.

POMPEU FABRA NOUCENTISTA

Fabra va tornar a Barcelona el 1912 cridat per Prat de la Riba: el fet responia a una intenció molt precisa del president de la Diputació i, d'aquesta mane-

ra, deixava de ser una anècdota personal per convertir-se en una peça més de la definitiva consolidació del Noucentisme. Aquest corrent va ser des del començament molt més que un moviment cultural o una estètica, per això la seva importància en el conjunt del nou-cents català. Cal dir que Fabra s'havia estat deu anys físicament a Bilbao però amb un ull permanentment a Barcelona.

El Noucentisme, entès des de la perspectiva cultural i política de conjunt, es va posar a punt en dos moments que hem d'entendre com una seqüència única: el primer, liminar i eufòric, una mica improvisat si es vol, lligat a l'esforç del catalanisme per consolidar un espai polític propi en relació amb Solidaritat Catalana (1906-1907); el segon, més caut, complet i seriós, lligat a l'esforç del catalanisme per consolidar el domini institucional a Catalunya (1911). Entre l'un i l'altre hi va haver la Setmana Tràgica, que el catalanisme noucentista va entendre com un avís de fins a quin punt calia tenir ben present la complexa societat en la qual es pretenia actuar i a la qual es volia nacionalitzar. Aquest bascular entre l'eufòria intervencionista i la quimera d'una societat tensa tan difícil de cavalcar apareixia dramàticament des d'un primer instant i ja no abandonaria el Noucentisme durant tot el seu recorregut atzarós. En qualsevol cas, durant tot aquest quinquenni tan tens com intens, el sector intel·lectual i professional va adquirir un protagonisme que no va parar de créixer, ja que havia de ser el fonament de la Mancomunitat, que a partir de 1911 es convertia en la peça central de l'estratègia reivindicativa d'aquell catalanisme que passava a comandar electoralment i de manera hegemònica la Lliga Regionalista.

Sens dubte Prat de la Riba va ser el «seny ordenador» d'aquest moment tan crucial, un vertader home d'estat que va tenir (i saber exercir) una visió que per primera vegada va sobrevolar la lluita personalista i partidista que tant afectava i debilitava el catalanisme. Prat havia dissenyat i posat en marxa l'estructura culminant de l'alta cultura del país, que va denominar Institut d'Estudis Catalans; era el 1907 i, d'entre els vuit membres inicials, Pere Coromines, Jaume Massó i Torrents i Josep Pijoan (que feia de secretari) eren gent de sensibilitat esquerrana i modernista ben allunyada de la del mateix Prat de la Riba. Les disciplines representades eren la història, l'arqueologia, la literatura i el dret, disciplines que es responsabilitzaven de la definició del nucli dur de la identitat catalana. El 1911, en funció de la nova estratègia de la Mancomunitat, Prat va creure arribada l'hora de donar forma a l'Institut (la seva font d'inspiració havia estat l'Institut de França). I serà precisament ara, i no el 1907, quan Prat proposarà la creació de dues seccions: la de Ciències i la Filològica, aquesta darrera per a responsabilitzar-la de la normalització del català i la normalització del seu ús, aspectes que esdevenien ineludibles si es volia assegurar la governabilitat regional que s'estava projectant.

Per tal d'animar els treballs d'aquesta Secció Filològica, Prat de la Riba proposarà els noms de mossèn Antoni M. Alcover, el seu referent lingüístic tradicional, qui actuava de president, Joan Maragall (que morirà ben poc després), el gran literat que havia fet l'elogi de la paraula des de l'Ateneu Barcelonès, i el jove Pompeu Fabra. Cal destacar el valor d'aquest tercer nom, encara que només sigui pel fet que Fabra havia d'integrar, encara l'any 1913, la candida-

tura electoral de la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), que encapçalava Pere Coromines i que era la gran rival política de la Lliga Regionalista de Prat. Encara més, per tal que Fabra pogués treballar amb tranquil·litat, la Diputació de Barcelona va dotar una càtedra de català per a Fabra (les classes es farien a la seu de la Universitat de Barcelona). Quedava clar que la intenció era que Fabra pogués posar a punt sense entrebancs i amb rapidesa les normes ortogràfiques que havien de permetre normalitzar definitivament la llengua catalana. La intenció era eminentment política: si es projectava la Mancomunitat com el govern regional de Catalunya, el primer que havia de comprendre tot el territori català des de 1714, el fet de disposar d'un vehicle lingüístic modern es convertia en un afer polític de primer ordre. L'Estat central ho va entendre de seguida i des del primer moment va incloure la reivindicació lingüística catalana en el catàleg d'objectius «separatistes» a combatre.

La feina de Fabra, com sabem, va ser realment prolífica, ja que entre 1913 i 1918 van aparèixer les normes, el diccionari i la gramàtica del català. El gran problema no era, però, la producció científica fabriana, nivell d'excel·lència que per al nostre objectiu d'ara donem per descomptat. La qüestió fonamental passava a centrar-se en el fet polític que la normalització passés a ser assumida per tothom; aquesta era una tasca tan sols a l'abast de la força impositiva dels estats i encara com el resultat d'aquella «guerra de les llengües» de recorregut plurisecular. I en el cas de l'Estat espanyol, com és lògic suposar, aquesta força impositiva era reactiva, es destinava precisament a impedir la normalització del català, tot acusant de forma creixent el catalanisme de voler descastellanitzar Catalunya i trencar Espanya. Així doncs, la normalització de l'ús va passar a ser la tasca principal del Noucentisme polític, en l'element fonamental de la seva estratègia de nacionalització de la societat catalana, i la gran tasca civicopolítica de Pompeu Fabra.

L'adopció de les normes va rebre un estímul fonamental quan les va adoptar la Mancomunitat el 1914. Abans, la Diputació de Barcelona des de 1910 havia adoptat el català com a llengua vehicular en tot allò que no es referia a papers oficials com a Administració perifèrica de l'Estat. Pel seu cantó, la Diputació de Lleida des de 1913 organitzava cursos de català. Finalment, la batalla del català es va plantejar a l'Ajuntament de Barcelona el 1916. Va representar una batalla política del catalanisme en un moment crucial de gran assetjament de part del nacionalisme espanyol amb el concurs entusiasta de l'Estat. Però també va consistir en una batalla important del Noucentisme polític per tal d'imposar l'adopció de les normes de l'Institut.

L'esclat de la Gran Guerra i el seu impacte sobre Catalunya van provocar, entre molts altres efectes, una clara radicalització del nacionalisme català. Aquesta radicalització va anar molt bé ja que va posar la llengua en el centre de la reivindicació nacional i com un dels grans punts d'encontre entre la intel·lectualitat noucentista i la militància política nova, que intentava superar l'oposició entre partits. La primera mostra, el desembre de 1914, va ser la constitució de la Junta d'Afirmació Catalana per reaccionar contra l'ofensiva renovada de l'espanyolisme: es tractà de la primera plataforma al marge dels partits que per-

seguia potenciar el catalanisme en la conjuntura extraordinària de la Gran Guerra. Fabra s'hi va acostar desenganyat pel que considerà un pacte electoral antinatura entre la Unió Federal Nacionalista Republicana on militava i l'anticatalanista Partit Radical de Lerroux. El 1915 es va plantejar la necessitat de reactivar les Festes de la Unitat Catalana, lligant el record de la unitària Solidaritat Catalana amb la defensa de la llengua, «síntesi espiritual del nacionalisme». Aquesta iniciativa va acabar de consolidar l'esforç per la imposició del català com el centre d'una batalla política i alhora «administrativa» i com la manifestació més clara del nou radicalisme nacionalista, ja que la reivindicació del seu ús públic a totes les corporacions obria un plet impossible d'obviar.

El novembre de 1915 en diverses sessions al Senat s'havia analitzat el desafiament lingüístic del catalanisme. El senador Royo Villanova va ser el més actiu en la denúncia parlant de l'odi malaltís i la «demència col·lectiva» del catalanisme per descastellanitzar Catalunya; els recordava que anaven en contra del propi interès català i els avisava que s'havien de treure del cap la idea d'una Catalunya nació, d'oblidar el mite de les glòries passades i adonar-se de fets com que la província de Barcelona era la que tenia el percentatge d'analfabets més alt d'Espanya. La madrilenya Real Academia Española de la Lengua i bona part de la premsa de la capital es van sumar a la campanya amb una enorme radicalitat.

La primera resposta des de Catalunya va arribar el primer de gener de 1916, en la Diada de la Llengua Catalana, amb un manifest signat de forma multitudinària en el qual es demanava l'escola obligatòria en català, càtedres de llengua i cultura catalanes a la Universitat, la catalanització de l'Escola Normal, l'obligatorietat del català per a l'exercici dels funcionaris a Catalunya i el respecte de l'ús públic del català en tots els àmbits. El 22 de febrer es va debatre a l'Ajuntament de Barcelona una proposició en què es demanava l'oficialitat del català a la corporació. Va defensar la demanda Jaume Bofill, un dels seguidors més entusiastes de Prat de la Riba, dient que no es tractava d'una reivindicació de partit sinó el reflex de la defensa dels drets de l'home que la Gran Guerra havia actualitzat definitivament. La rèplica la va fer el prestigiós Hermenegildo Giner de los Ríos, representant del Partit Radical, argumentant que el català era un dialecte mentre que el castellà, una llengua universal; també avisava que rere la reivindicació lingüística s'hi amagava la nacionalista amb un nou perill que superava la «funesta Solidaritat» i amenaçava amb l'esclat d'una tercera guerra civil aterrant tota mena de principis, com que la llengua castellana era el vincle natural de la «unidad nacional». Al capdavall la proposició va ser aprovada i el català es va convertir en llengua oficial de l'Ajuntament barceloní.

Aquesta mobilització del catalanisme noucentista (el 1922 el Col·legi d'Advocats adoptava les normes fabrianes demostrant que l'estratègia funcionava) va acostar Pompeu Fabra a aquest corrent, amb qui va col·laborar fins al punt d'integrar-s'hi quan el 1922 es va estructurar en el «moviment de patriotes» que va prendre el nom d'Acció Catalana.

Com ja apuntàvem més amunt, Fabra va mantenir la militància a la UFNR, com tants altres catalanistes, fins que es va concretar el pacte electoral dit «de Sant Gervasi» amb el Partit Radical. No obstant això, ja no es devia sentir gaire còmode dins la formació republicana, també per temperament, donats els constants atacs de la direcció de Pere Coromines i d'*El Poble Català* en contra de la Lliga Regionalista i la seva obra, amb la qual hem vist que estava lligat estretament. No oblidem que aquests atacs, tan ferotges que feren reaccionar Joan Maragall, es dirigien fonamentalment en contra de la persona i de la significació de Prat de la Riba, el gran valedor de Pompeu Fabra.

En canvi, des del seu retorn a Barcelona es va lligar amb el grup de gent de cultura que a l'Ateneu Barcelonès coordinava Joaquim Borralleras i que es va conèixer com la «Penya Gran». En aquest «cenacle» (segurament el més important de la ciutat), Fabra hi participava quasi diàriament. Fabra també va estar lligat a l'organització del Conferència Club, que apadrinaven el comte de Güell i Isabel Llorach i animava Carles Soldevila. Cal dir que la relació amb la influent Penya Gran el portaria a la presidència de l'Ateneu Barcelonès, prova del relleu que se li donava ja en aquest moment; en el preceptiu discurs presidencial del curs 1925-1926 va parlar de «L'obra de depuració del català», una crida a no defallir en l'extensió social de la llengua en temps difícils. No es pot deixar de considerar que es trobaven en plena dictadura, i que aquesta des del mateix inici (Reial decret del 18 setembre de 1923) havia començat una persecució sistemàtica en contra de la llengua, la cultura i l'obra institucional, social i educativa de la Mancomunitat. Encara en relació amb l'Ateneu, el 1923 trobarem Fabra president de la comissió organitzadora del que havia de ser el PEN Club català, conjuntament amb Josep M. López Picó, Josep M. Batista i Roca i Josep M. Millàs-Raurell, entitat cultural i literària que tindria la seva primera seu a l'Ateneu.

Cal tornar enrere per veure una altra de les proves de l'activisme fabrià on es lligava la defensa de la llengua amb la tasca de nacionalització social. Es tracta de la Comissió d'Educació General, l'organisme de la Mancomunitat que havia de posar en funcionament un Institut d'Educació Nacional ideat per Prat de la Riba ja el 1914 però que no es pensarà a posar-lo en pràctica fins a la post-Guerra Mundial. L'organisme català i els seus dirigents, la majoria pertanyents als rengles del Noucentisme polític, eren plenament conscients dels canvis que s'estaven produint en la societat catalana: amb la presència d'un important contingent d'immigrants no catalans sobre les àrees industrials, amb una gran radicalització política i institucional o amb una creixent presència de l'organització sindical i de la conflictivitat social provocada pels efectes de la Gran Guerra sobre Catalunya. Davant aquest panorama es va imposar la posada en marxa d'un organisme que aprofundís en les polítiques socials i de nacionalització de les masses. En el grup que es responsabilitzà de posar en funcionament aquesta comissió hi havia Jaume Bofill, el president Puig i Cadafalch, Eugeni d'Ors (fins a la seva crisi de 1920), Francesca de Bonnemaïson, el cooperativista Francesc Ripoll, Francesc Layret en representació de l'Ateneu Enciclopèdic Po-

pular), els metges higienistes Gustavo Pittaluga i Jesús M. Bellido, Josep Puig i Esteve en representació del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), Manuel Folguera i Duran, de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), i el tècnic Ramon Rucabado; fins a la seva marxa a Alemanya, Joan Crexells va fer de secretari, essent substituït aleshores per Eladi Homs. Les activitats de la Comissió varen iniciar-se el 1922 i Lluís Bertran i Pijoan s'encarregà de l'organització d'un important cicle de conferències en què, entre molts altres, va participar Pompeu Fabra.

Com ja hem avançat, la dictadura de Primo de Rivera va desfer la major part de les iniciatives de la Mancomunitat. La repressió dictatorial afectarà de ple Fabra, però al mateix temps estimularà encara més el seu activisme nacionalista. El novembre de 1923 serà l'element cabdal en la posada en marxa d'un Comitè de la Llengua Catalana orientat a difondre el català a través de cursets en totes les corporacions, iniciativa ràpidament clausurada per la dictadura. Paral·lelament, col·laborarà amb les editorials Pedagògica i Barcino, dedicades a redactar textos escolars; també participarà en l'APEC, entitat revitalitzada després de la Gran Guerra de la qual crearà una sucursal a Badalona, i col·laborarà activament amb les fundacions Cambó i Patxot. Aquesta darrera col·laboració s'incrementarà per necessitat el 1924. El 15 d'abril d'aquest any la dictadura acomiada el prestigiós professor Georges Dwelshauvers, cap del Laboratori de Psicologia de la Mancomunitat; a part de l'escàndol internacional, aquest afer va ser contestat per un grup de professors (entre ells, Jordi Rubió, Rafael Campalans, Pau Vila, Carles Pi Sunyer, Alexandre Galí, Carles Cardó, Nicolau d'Olwer o el mateix Pompeu Fabra), que també foren apartats de les seves càtedres i alguns, com Fabra, desposseïts de la seva principal font d'ingressos. Per altra banda, també es va voler fer fora Fabra de les Oficines Lexicogràfiques, atès que una de les grans obsessions de la dictadura va ser, des del mateix inici, la lluita contra la llengua i cultura catalanes. Al mateix temps, però, el 1926 es va voler temptar Fabra oferint-li una cadira a la Real Academia Española de la Lengua (1926), honor que va refusar, acte amb el qual va adquirir encara una major notorietat resistent.

Cap a finals de la dictadura Fabra va col·laborar activament en el projecte que liderava Josep M. Batista i Roca de crear un organisme inspirat en el Sokol txec. Aquest organisme es va denominar «Palestra. Organització Nacional de la Joventut Catalana» i es posà en funcionament l'abril de 1930 per intentar contrarestar l'influx nacionalitzador espanyol impulsat per la dictadura, així com per preparar la joventut catalana per a ser ciutadans de la Catalunya lliure. Palestra es proposava defensar i promoure el nacionalisme, la democràcia, la civilitat, la tolerància religiosa, el millorament cultural, moral i físic i promocionar la fermesa de caràcter entre el jovent català. Pompeu Fabra va ser nomenat el primer president de l'entitat en reconeixement de la seva obra de normalització del català modern, però també per haver estat un resistent actiu en contra de la dictadura i poder ser considerat un home símbol de la Catalunya moderna, allunyat de les aspiracions polítiques concretes, ben preparat professionalment, actiu esportista i un home senzill contrari a tota mena de radicalismes. Fabra va

fer el seu discurs presidencial el desembre de 1930 i el va titular «La missió de Catalunya». En ell va afirmar que: «La Pàtria és la Terra i el Poble, i tot allò que el poble pot fer damunt d'aquesta terra, tant la llengua com l'economia, com la història, com totes les manifestacions de la terra i de l'esperit dels catalans són matèria de patriotisme». Fabra va col·laborar activament en les tasques de Palestra, molt més enllà de les responsabilitats presidencials. Va participar en multitud de campanyes de propaganda, en emissions radiofòniques i en cursets, cicles escolars i conferències que el portaren per pobles grans i petits. Aquesta activitat tan intensa, més la desenvolupada abans de la dictadura en el si de la Mancomunitat, va contribuir molt a l'extensió social de les normes. No podem oblidar tampoc les seves col·laboracions periodístiques, en especial la seva secció «Converses filològiques» a *La Publicitat*.

Pompeu Fabra s'identificava plenament amb aquest activisme, que entenia com previ a qualsevol disciplina de partit donat que considerava la llengua com el principal element aglutinador del poble. En el pla polític, des de la seva fundació el juny de 1922 s'havia identificat amb Acció Catalana, en bona part perquè s'havia presentat com una «unió de patriotes» i perquè hi «militaven» tots els seus amics noucentistes. Però la seva actuació va ser molt més decidida a Palestra que no pas a l'Acció Catalanista Republicana de la postdictadura. Sí que es va comprometre amb la campanya pro-presos polítics i socials i molt especialment en favor del retorn de Francesc Macià de l'exili en aquells mesos de transició entre la dictadura i la república. Més endavant, proclamada ja la República, Fabra es va implicar directament en la campanya de defensa de l'Estatut de Núria buscant el suport de les dones que encara no podrien votar-lo: la fotografia de Fabra presentant al president Macià els paquets amb les 400.000 signatures de dones va tenir un gran impacte. També va tenir un paper de relleu en la campanya organitzada per Palestra consistent en la tramesa de targetes postals a la Generalitat en favor del text de Núria.

Malgrat la tensió del moment Pompeu Fabra va seguir fidel a la condemna dels radicalismes. L'incomodava el populisme d'Esquerra Republicana de Catalunya i d'Estat Català i el to barroer d'algunes de les seves actuacions i manifestacions. D'una forma podem pensar que força testimonial Fabra va integrar la candidatura del Partit Catalanista Republicà a les Corts Constituents; el fracàs electoral va ser total, similar al que feia poc havia tingut el partit en les eleccions municipals del 12 d'abril. La seva notorietat personal, però, no es va veure gens afectada; al contrari, ja que superava els límits del món acadèmic i prenia una dimensió popular. Les crítiques per excés de radicalisme també les feu extensives a la mateixa Palestra quan Batista i Roca va promocionar l'estructura paramilitar d'uns «lluitadors per la llibertat», per altra banda absolutament ineficaços. Fabra condemnava la deriva violenta que prenia el conjunt de la vida republicana (de fet, de la vida europea).

Aquest tarannà el portà a condemnar l'actuació de Lluís Companys el 6 d'octubre de 1934. Tot amb tot, Fabra va ser empresonat al vaixell *Uruguai* durant un mes arran de la repressió desfermada amb motiu d'aquells fets; el motiu, ser president del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona. Des-

prés es va haver d'enfrontar amb l'ambient general repressiu, de suspensió de l'Estatut i intervenció de la Generalitat. Es va comprometre en la recuperació de la il·legalitzada Palestra participant en l'organització del Club David (el seu emblema era l'estàtua de Miquel Àngel), que pràcticament no va poder actuar, i en la del Bloc Escolar Nacionalista, una mica més actiu després del triomf del Front d'Esquerres en les eleccions del febrer del 1936. En aquests mesos que precediren l'esclat de la Guerra Civil Fabra va acceptar el càrrec de director general d'Ensenyament.

L'inici de la guerra va representar un cop molt fort, especialment per a una persona com Fabra, compromès sempre en la lluita contra els radicalismes i la violència. Aquest període el va envellir molt. Entre el 20 i el 23 de gener de 1939 va fer la darrera lliçó a la Universitat, l'última reunió a les Oficines Lexicogràfiques i a la Conselleria de Cultura. Després, com tants altres, va emprendre el camí de l'exili, del qual, com tants altres també, no tornaria mai.